

«Поруч і разом: прогулянка багатокультурним минулим Умані» **Конспект туристичного маршруту**

Від самих початків Умань була багатоетнічним містом. Його вважали своїм поляки, євреї, українці. Вони разом замешкували місто, створюючи різні пам'яті про нього. Впродовж століть внутрішні конфлікти та різні влади підсилювали окремішність спільнот і робили невидимим все багатство взаємодії і спільного творення міського культурного ландшафту. Зараз ми, чи не вперше, маємо можливість поєднати ці різні пам'яті і спадщини міста в багатозарову і багатогранну спільну історію Умані.

Такий підхід було обрано для розробки туристичного маршруту **«Поруч і разом: прогулянка багатокультурним минулим Умані»**. З цієї перспективи польська чи єврейська історії міста не затираються, як «чужі» чи розповідь про «інших», а доповнюють український наратив. Інший, важливий фокус запропонованого маршруту – вихід за межі стереотипних і клішованих уявлень щодо тієї чи іншої історії Умані: єврейської – це не тільки про хасидів-прочан, української – не лише про козаків, польської – не обмеженої розповідями про володарів-магнатів міста.

Маршрут екскурсії складається із 22 точок, серед яких 19 знаходяться у пішій досяжності й 3 віддалені від центру міста. Карта маршруту супроводжується короткими описами 15 точок, розширеними текстами для 7 точок та передмовою/впровадженням до екскурсії. Для розширених описів вибрані об'єкти, які потребували нових інтерпретацій та інклюзивного підходу до розкриття окремих тем і сюжетів міста.

Розробка доступна у форматі електронної карти та конспекту екскурсії. Нею можуть скористатися туристи, які мають бажання самостійно прогулятися містом; місцеві гідни, для яких розроблена екскурсія стане доповненням до їхніх маршрутів. Карта буде помічною гідом, які привозять екскурсійні тури до Умані і за браком матеріалів обмежують перебування груп у місті відвідуванням лише парку «Софіївка».

Маршрут розроблено в межах активності проекту ReHERIT щодо ознакування десяти місць спадщини Умані. В маршрут входить сім з десяти об'єктів, які мають бути ознаковані в публічному просторі міста.

Екскурсію розробив історик Артем Харченко. Дизайн карти – Оксана Нестеренко. Літературна редакторка – Світлана Паламарчук.

Подяка за поради та консультації Владиславу Давидюку, краєзнавцю, директору Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань».

«Поруч і разом: прогулянка багатокультурним минулим Умані»

Поліетнічність та багатокультурність від початків визначали історію Умані. Місто на прикордонні приваблювало різні спільноти, було зоною їх контактів, які зводяться до протистояння. Одні спільноти лишаються добре помітними на ментальній мапі міста і зберігають власну пам'ять про Умань, інші залишаються лише згадками, хоча їх присутність в місті може нараховувати століття. Найбільше Умань асоціюється з трьома національними групами: євреями, поляками та українцями. Їх співжиття не завжди означало відкритість і толерантність, але повсякчас залишало місце для контактів і порозуміння.

Визначити національну приналежність мешканця Умані у XVII – XVIII ст. є проблематичним, бо джерела повідомляють лише про релігійну приналежність людини. З кінця XIX ст. означення національної приналежності набирає ваги і дає можливість чіткіше говорити про пропорції тієї чи іншої спільноти в населенні Умані. На той час перепис вже фіксував наявну тенденцію скорочення польського населення міста та збільшення російської присутності: з 31 тис. уманців 57% були євреями, 31% українцями, 9% росіянами та 3% поляками. В подальшому два тоталітарних режими – радянський та нацистський – вплинули на суттєві зміни в національній структурі Умані, яка в післявоєнний час перетворилась на місто українців (77%) та росіян (16%).

Простежити стосунки між різними спільнотами в історії міста можна в різних площинах. Сюжети з економічної історії, соціальних та культурних контактів тлумачать для нас історію міста. Увага до тієї чи іншої локації може перевернути усталене сприйняття Умані: якщо української – то лише козацької, єврейської – значить пов'язаної з хасидами, польської – тобто обмеженої історією родини Потоцьких. Через торгові ряди або міський театр можна побачити, як відбувались міжетнічні взаємини. Такі сюжети мали місце в різних контекстах – чи то економічні відносини у XVII ст., де єврей міг бути уособленням власника шинка, а поляк асоціювався зі шляхтичем; або культурне життя XX ст., коли єврейські та українські літератори творили в спільному просторі. Власне, в питанні культурної/національної приналежності важливим є розуміння, що людина сама обирає, чи вважає себе поляком, українцем або євреєм, і цей вибір може змінюватись.

Сьогодні немає сенсу з'ясовувати «чийм» було місто в ті чи інші часи. Протягом тривалої історії Умані відбувалось взаємозбагачення культур, які разом склали єдину мозаїку. Продемонструвати собі і гостям міста цей великий спадок є важкою, але вдячною справою.

1. Торгові ряди як простір міжнаціональної взаємодії

Торгові ряди
вул. Небесної сотні, 47

Торгові ряди з'явилися наприкінці XVIII ст., знаменуючи піднесення Умані після періоду військових конфліктів і занепаду. В часи, коли мешканці міста – українці, євреї, поляки – жили відособленим життям, торговельний простір був місцем їх щоденної зустрічі, спілкування, взаємодії.

Для приватного містечка в Речі Посполитій торгівля була основним рушієм розвитку міської економіки. Відповідно, торгові ряди як міський ринок були центром, навколо якого розбудовувалося місто. Для поживлення торгівлі власники міста магнати Калиновські використали поширену в Речі Посполитій

практику запрошення євреїв. Вірогідно, з тих же причин в Умані згадуються вірмени та греки. Наприкінці існування Речі Посполитої (1780-і рр.) торгові ряди поєднали господарську функцію з адміністративною, прихистивши у своїх стінах ратушу. Це поєднання зберігалось і в часи Російської імперії, коли ратуша була перетворена в міську думу. На початку ХХ ст., коли торгові ряди опинились поза межами нового зростаючого центру міста, бюрократія змінила місце, лишивши будівлі економічну функцію.

Економічне життя Умані у XVII - XVIII ст. мало певну етнічну структурованість. Євреї були замкнені в професійній ніші торговців через заборону мати у власності землю і нерухомість. Поляки представляли землевласників, обіймали адміністративні посади, а також були ремісниками. Українці виступали виробниками в сільському господарстві. Тож кожен у своїй ніші, але представники кожної зі спільнот знаходили своє місце у функціонуванні торгових рядів. З приходом Російської імперії ситуація змінилась не відразу. Імперські чиновники опікувались торгівлею, вважаючи її запорукою економічного розвитку.

Торгові ряди зберігали своє призначення і в радянський період, коли торгівля була одержавлена і позбавлена будь-яких національних забарвлень. Ринок відтепер був тим місцем, де «радянські колгоспники» пропонували населенню плоди своєї праці.

Новий сюжет цій історії подарувала доба незалежності. Уманський ринок став місцем зустрічі українських торговців та єврейських покупців – хасидів-паломників. Самі ж торгові ряди лишаються унікальним об'єктом, який століттями існування зберігав свою оригінальну економічну функцію і з архітектурної точки зору є взірцем торговельного комплексу, прикладів яких майже не зберіглося в Україні.

2. Вир української революції в Умані

Будинок Грінвальда
вул. Небесної сотні, 12

Будинок Грінвальда, який розташовувався на вулиці Миколаївській, є важливою локацією для розповіді про бурхливі події 1917-1921 рр. в Умані.

Українська революція, яка почалась 1917 р., мала ширший контекст, який пов'язував всю Центрально-Східну Європу, Велику війну та злам старих імперій, постання на цих територіях національних держав. Переплетення цих подій надало національним рухам можливість боротись за логічний для ідеї націотворення ХІХ ст. фінал – власну державу. На межі ХІХ - ХХ ст. на українських теренах співіснували в конкуренції кілька національних проектів. Поруч з потужними польським та російським рухами, на той час підтримуваними імперським істеблїшментом, набирали силу український та єврейський.

Прихильники кожного з національних проектів активізувались з повідомленнями про перемогу революції в Петрограді. Польські кола утверджували свої позиції в публічному полі, створюючи різні громадські організації та партії. Українські діячі в Умані не мали таких міцних позицій, як представники польської спільноти, але не поступались тим в ентузіазмі. Саме в той час будинок Грінвальда став майданчиком, крізь який проходила траєкторія української революції. В будинку було засновано Український політичний клуб, в межах якого координувалась діяльність всіх національних організацій Умані та повіту. Зокрема, тут працювали осередки двох найпопулярніших на українських теренах партій – соціалістів-революціонерів та соціал-демократичної робітничої партії. Одночасно клуб став притулком для зборів прихильної до українського

проєкту інтелігенції. Серед відвідувачів був один з провідників руху в місті – лікар Юрій Крамаренко. Протягом 1917 р. в будинку Грінвальда працювала місцева «Просвіта», діяла редакція газети «Вільна Україна». Над будинком міської думи в ті дні підіймався синьо-жовтий прапор, а у військовому соборі міста проводились урочисті заходи на підтримку української справи. Важливою характеристикою українського проєкту, яка простежується і в уманських подіях, була його відкритість до представників інших національностей. Такий підхід суперечив асиміляторським підходам польського та російського проєктів і певний час давав сподівання на співпрацю з представниками єврейства.

4. (Не)монолітний єврейський світ (стара єврейська дільниця)

Єврейська дільниця ХІХ ст.

вул. Спінози, Шмідта

Сучасний єврейський квартал та стара єврейська дільниця – дві різні історії Умані. Сучасний постав за доби незалежності України, є місцем паломництва і створює ілюзію того, що єврейська історія Умані – це здебільшого про брацлавський хасидизм. Протилежно, стара єврейська дільниця – це про традиційний єврейський світ ХVІ-ХVІІІ ст. в його розмаїтті. В тій історії прихильники ребе Нахмана були лише гілкою хасидизму поруч із традиційною громадою, маскілами (єврейськими просвітниками), прихильниками сіонізму, просто асимільованими євреями.

Євреї з'явилися в Умані на запрошення власників міста Калиновських на межі ХVІ-ХVІІ ст. Позбавлені прав власності на землю та нерухомість, в християнському оточенні, євреї були повністю залежні від магнатів, зацікавлених у торговельних прибутках. Їх поселення в місті традиційно відбувалось за етноконфесійним принципом. Утворена дільниця межувала з територією ринку, мала цвинтар та синагогу. Відома серед місцевих, як Раківка, вона включала сучасні вулиці Східну, Некрасова, Демуцького, Челюскінців та Шолом-Алейхема.

У першій половині ХІХ ст., в умовах економічного занепаду регіону, відбувалось збідніння єврейського населення міста. Стара дільниця забудовувалась халупами, власники яких не могли собі дозволити навіть кам'яної мацеви (надгробок) на цвинтарі. На той час вона вже не могла вмістити єврейське населення, яке у 1830 р. складало більше 85% містян.

Соціальне розшарування доповнилось географічним, коли заможні єврейські родини стали обирати для мешкання новий центр міста. Таким чином утворилась друга єврейська дільниця – в межах вулиць Спінози та Шмідта. Саме тут з'являлись будинки єврейських комерсантів. Мешканці цієї ділянки представляли до певної міри акультуровані кола, які зберігали дотримання юдаїзму, збудувавши Центральну синагогу, але обирали для дітей світські школи з російською мовою викладання. Їх зусиллями з'являлись установи, які свідчили про нові тенденції у сфері благодійництва, зокрема шпиталь.

Стара єврейська дільниця була зруйнована в роки Другої світової війни. Більш пізня забудова центральної частини Умані зберігається і сьогодні як частина єврейської історії та багатокультурної спадщини міста.

7. Сцена як вияв культурного розмаїття

Міський театр

вул. Незалежності, 2

Стаціонарний театр в Умані з'явився у 1896 р., ставши ознакою її модернізації. Будівля розташовувалась у новому центрі міста, на перетині Миколаївської та Двірцевої вулиць. Поява театру була частиною культурного буму в місті на межі XIX - XX ст. Театр був простором міжкультурної взаємодії та одночасно майданчиком формування національної ідентичності. Театральний репертуар був орієнтований на «свого» глядача, який міг «відчитати» в дійстві певну національну ексклюзивність.

Уманський театр не міг утримувати власну трупу, однак в умовах насиченого культурного ринку місто було популярною гастрольною локацією. Умань відвідували польські, російські, українські театральні колективи. Серед українських були трупи «театру корифеїв» Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого. «Малоросійський» репертуар був особливо популярним серед містян, уподобання яких не поділяли театральні критики. Уманська сцена приймала як польський театр Адольфа Штейна, так і люблінську трупу Болеслава Марецького. Антреприза Михайла Медведєва з імператорських театрів ставила тут опери й оперетки.

Революційні події кінця 1910-х років відбилися на житті театру. Традиційний побутовий театр занепадав, як й антрепренерська система його роботи. Культурне життя розвивалось в національних «шатах», і митці польського, українського, єврейського походження разом працювали на сцені. З осені 1920 до весни 1921 рр. в місті перебувала театральна студія Леся Курбаса. Колектив перетворив театральне життя Умані на авангардну сцену нового українського мистецтва, яка протистояла звичному «малоросійському» репертуару з музичними комедіями і національним колоритом.

У 1922 р. будівля театру, яка від початку мала серйозні інженерні прорахунки, зруйнувалась. Наприкінці 1920-х рр. було збудовано театр «імені 10-річчя Жовтневої революції». Поступово зникла національна розмаїтість театального життя. Переіменований в Будинок культури театр до кінця радянського періоду зберігав функцію виховання «радянської людини».

Уманський театр протягом десятиліть був простором, де на сцені творились польська, єврейська, українська культури під пильним поглядом глядачів – мешканців міста. Катастрофи першої половини XX ст. знищили це культурне розмаїття.

12. Російська спільнота в Умані

Військові казарми
вул. Європейська, 55

Казарми на вул. Європейській були побудовані в 1900-1904 рр. Вони стали епізодом військової історії Умані та місцем, пов'язаним з присутністю російської спільноти в місті. Росіян здебільшого ототожнювали з адміністрацією або з військовими.

Впродовж XIX ст. імперія використовувала армію як ефективний інструмент асиміляції своїх підданих. Армія через регламентовані норми харчування, одягу, розваг уніфікувала поляків та українців, євреїв та вірмен. За низької географічної мобільності тих часів для етнічних росіян, переважно мешканців сіл, солдатська служба була чи не єдиним варіантом потрапити на українські землі. Офіцерський склад армії не обов'язково був росіянами за етнічним походженням, але саме так сприймався місцевим населенням. Російське офіцерство та чиновництво в Умані тримались свого кола, що залежало не так від етнічного походження, як від

станової солідарності. Так, будинок Волконського, який проходив службу в місті, був постійним місцем для дворянських балів.

У 1830-1850-х роках Умань була важливим військовим центром Київської та Подільської губерній. Імператори робили тут огляди військ, щорічно в місті квартирували до тисячі солдат. Київські газети тих часів писали про місто, переповнене військовими. Така зорієнтованість міста впливала на інфраструктуру: будинки для офіцерів, військовий шпиталь із церквою, казарми, хлібні склади із крамницями. У 1849 р. кожен п'ятий мешканець Умані був військовим. На 1897 р. росіяни складали 8,7% населення Умані. Значна їх частина була представлена саме серед військових. Після військової реформи 1870-х рр. практику квартирування військових було відмінено. Чисельність армії зростала і робила проблему її розміщення в Умані все більш нагальною. Будівництво нових казарм наприкінці століття стало логічним кроком у вирішенні цього питання.

Тяглість військової історії казармених приміщень через радянський період продовжилась до наших днів, коли у 2015 р. тут розташували зенітно-ракетний дивізіон. В період між світовими війнами частка росіян в населенні Умані поступово зменшувалась. У другій половині ХХ ст. присутність росіян збільшувалась, вже не обмежуючись армією та чиновництвом.

15. Польський спадок Умані – непомітний і важливий

Водолікарня
пров. Пушкіна, 2

Будівлю медичного комплексу «Водолікарня» було зведено у 1911-1912 рр. Засновником закладу був лікар Мар'ян Вітковський. Мешкав він на території своєї лікарні. Вітковський не обмежувався професійною діяльністю і був активним у громадських справах. Не лишився він осторонь революційних подій 1917 р., передавши територію лікарні польським організаціям.

Мар'ян Вітковський був представником польської спільноти, присутньої в Умані від її заснування. Власниками міста в XVII ст. були польські магнати Калиновські. З представником магнатського роду Потоцьких пов'язана символічна для міста «Софіївка». Однак участь польської громади в розбудові Умані не обмежувалась родинними історіями власників-магнатів.

Встановити чисельність польської спільноти в місті до кінця ХІХ ст. можна, спираючись на конфесійну чи станову приналежність. На межі ХІХ - ХХ ст. поляки становили 2,9% населення Умані. Частину спільноти складали землевласники, які утримували свої будинки в місті. Поляками за походженням була більшість адвокатів в Умані. Сучасники відзначали елітарний рівень освіти і культури в цих колах. Закритість поляків до інших спільнот пояснювали шляхетською пихатістю, хоча так само це був наслідок постійного тиску з боку російської влади, яка протягом ХІХ ст. намагалась послабити польський вплив у місті.

Трагічно склалась доля польської громади Умані в міжвоєнний період. Більшовики з підозрою сприймали поляків як представників «ворожого класу» і прихильників новоутвореної Польщі. Історія вже згаданого Вітковського була типовим сценарієм. У 1918 р. більшовики конфіскували його заклад. Під час радянсько-польської війни Вітковський вислав свою родину до Польщі, як це з 1917 р. робили заможні поляки через ескалацію насильства. Сам лікар, як і певна частина громади, залишив місто в 1919 р. разом з польською армією.

Протягом 1930-х років ситуація для поляків в Умані погіршувалась. У 1937 р., під час «польської операції» НКВС, почались масові арешти поляків у місті. Перепис 1959 р. вже не повідомляв про поляків в Умані.

Сьогодні польська спадщина міста, за винятком «Софіївки» і костелу, лишається невидимою для мешканців та гостей міста. Повернути польське обличчя Умані означає доповнити багатоетнічну палітру спільнот, які творили місто століттями.

18. Бути євреєм/бути українцем: ідентичності, які ми обираємо

Будинок Івана Кулика

вул. Комарницького, 6

На вулиці Комарницького знаходиться будинок, в якому на початку ХХ ст. мешкав Ізраїль Кулик. З 1959 по 2016 рр. вулиця мала його ім'я – Івана Кулика – радянського письменника. Кулик народився у 1897 р. в єврейській родині. Батьки письменника переїхали до Умані у 1900 р., сподіваючись на кращі перспективи. У Крутому провулку (Комарницького), в будинку №2, родина багато років знімала квартиру.

На початку ХХ ст. приналежність до політичної нації стала вибором людини, залишаючи вторинним її етнічне походження. Таким чином, українець міг вважати себе поляком, а єврей українцем. Постає Івана/Ізраїля Кулика надає нам приклад такого вибору і є унікальною в поєднанні життєвих сценаріїв першої третини ХХ ст.: молодик, захоплений соціалістичними ідеями; єврей, який поїхав до США шукати нового життя; інтелектуал, який повірив в «коренізацію» більшовиків; український літератор, вбитий під час репресій.

Багатоетнічна Умань вплинула на свідомість майбутнього літератора. Світосприйняття Кулика формували єврейська родина, російськомовне училище, українські друзі на вулиці. Як наслідок, він отримав не лише володіння їдишем, російською та українською, але і всотував інтерес до української культури. Підлітком Кулик відвідував українські села, збирав етнографічний матеріал. З 1910-х рр. розпочався літературний шлях Кулика, й українську мову його творів доповнив псевдонім Роленко.

У 1914 р. Кулик виїхав до США, де міркував з приводу власної подвійної природи – єврея за походженням і українця за вибором. Зі звісткою про події в Росії у 1917 р. він повернувся до Умані. Діяльність Кулика в цей час пізніше згадувала інша уманчанка Надія Суровцова. У 1920-х рр. Кулик розвивався як літератор та робив політичну кар'єру. Він підтримував українізацію як засіб деколонізації, хоча й обстоював радянську ідею про культуру національну за формою і соціалістичну за змістом. Українізації вже не було, коли у 1934 р. Кулика обрали головою Спілки радянських письменників України. Улітку 1937 р. Кулика було заарештовано і засуджено до страти через обвинувачення в шпигунстві. В період «відлиги» Івана Кулика було реабілітовано, а Умань отримала вулицю з його ім'ям.

У 2016 р. в рамках декомунізації вулицю перейменували, і з будинку, де мешкав Іван Кулик, демонтували меморіальну дошку. Тим не менш, в багатоетнічній історії Умані Іван Кулик залишився прикладом вибору національної приналежності, коли такий вибір став можливим.

Об'єкти з короткими описами

3. Василіянський монастир

вул. Небесної сотні, 31.

Одну з найстаріших споруд в Умані – монастир – було збудовано в 1790 р. На той час представники уніатської церкви – василіяни – розглядали свою діяльність у православному регіоні як місіонерську. Монастир став важливим освітнім та культурним центром для міста. Братія монастиря постраждала в подіях Коліївщини, а за часів Російської імперії функціонування монастиря було припинено.

5. Чоловіча гімназія

вул. Незалежності, 21

Гімназію було збудовано у 1889 р. Заклад, який був ключовою ланкою для вступу в університет, користувався популярністю серед мешканців міста. Серед викладацького та учнівського складу гімназії були представники різних національних спільнот – поляки, росіяни, українці. Випускниками закладу були поет Микола Бажан, дослідник фізичної культури Оскар Жавроцький.

6. Готель «Новоєвропейський»

вул. Незалежності, 1/2

Готель було збудовано наприкінці XIX ст. у новому центрі Умані. Розвиток готельної мережі був частиною модернізації міського життя. Зміни спричинили розмивання меж між традиційними спільнотами в місті – євреями, поляками, українцями. Усталена століттями етноконфесійна структура в соціальних та економічних відносинах поступово розмивалась.

8. Костел

вул. Андрія Кизила, 2

Костел було засновано у 1826 р., незадовго до конфіскації Умані в родини Потоцьких і передачі міста під управління Російської імперії. В державі, яка декларувала свою православність, римо-католицька церква та її клір зазнавали всляких обмежень. Існуванню костелу в Умані сприяли заможні парафіяни, більшість яких належала до польської спільноти міста. Функціонування костелу було підірвано лише в радянський період – як через антирелігійну політику більшовиків, так і через масові репресії поляків в Умані.

9. Прибутковий будинок/Будинок піонерів

вул. Європейська, 1

У прибутковому будинку, зведеному на поч. XX ст., функціонували різноманітні культурні та освітні заклади й організації. У другій пол. 1930-х рр. будівлю було передано Палацу піонерів. В роки Другої світової війни тут відбулась одна з подій Голокосту: у підвальному приміщенні нацистами було зібрано близько тисячі євреїв – старих, жінок, дітей, багато з яких померли від задухи.

10.Будинок Крамаренка

вул. Європейська, 17

Дім, збудований в 1911 р., належав провідній постаті українського руху в Умані – лікарю Юрію Крамаренку. Невеличка будівля мала вишукані архітектурні форми. На момент появи будинку (внеску у його спокійне майбутнє) Крамаренко вже зарекомендував себе як відданий прихильник українського руху, натхненник драматичного гуртка. Пізніше разом із синами Крамаренко візьме активну участь у революційних подіях 1917 р. в Умані.

11.Повітова в'язниця

вул. Європейська, 27

Уманську в'язницю було збудовано в сер. XIX ст. Вона стала першим спеціалізованим закладом покарання в місті. Друга половина 1930-х рр. увійшла особливим епізодом в історію цієї будівлі. Серед масових репресій в радянській Україні відбувались «національні кампанії». В Умані НКВС проводив масові арешти в рамках «польської справи». Багато уманців польського походження були заслані або вбиті

13.Кірха

вул. Велика фонтанна, 29

Кірху було збудовано в 1912 р. коштом уманського підприємця Альфонса Тіхтера. Колишній баварський підданий Тіхтер більшу частину життя провів в Умані: відкривав заводи, розбудовував міську інфраструктуру. Парафіянами церкви були місцеві німці-лютерани. Невеличка громада, яка нараховувала кілька десятків родин, з'явилась в місті в останній третині XIX ст., в період модернізації та економічного буму.

14.Музей-будинок Суровцової

вул. Воїнів-інтернаціоналістів, 6

Збудований на поч. XX ст. дім належав батькові відомої української громадської діячки Надії Суровцової. Соціалістка за поглядами, Суровцова чітко обрала для себе українську ідентичність, підтримавши УНР. Після десятиліть таборів та заслання Суровцова повернулася до Умані, і її старий родинний будинок, відомий як «салон уманської бабусі», знов концентрував навколо себе українофільське середовище.

16.Парк «Софіївка»

вул. Київська, 12а

Розбудова парку розпочалась наприкінці XVIII ст. на замовлення власника міста, польського магната Станіслава Потоцького. «Софіївка» стала візитівкою Умані, затьмаривши собою всі інші польські історії міста. Польська спільнота Умані переважно складалась з представників еліти. У місті тримали свої будинки великі землевласники з навколишніх територій. Лише з приходом Російської імперії поляки мусили на початках розділити владу, а пізніше поступитись росіянам на керівних посадах. Для імперії образ поляка поступово ставав символом бунтівника. Для польської еліти Умані протистояння закінчилось конфіскаціями майна і засланнями.

17. Головне училище садівництва

вул. Інститутська, 4

Навчальний корпус училища було зведено у 1859 р. Перенесений з Одеси заклад отримав у своє піклування символічну для Умані «Софіївку». Виконуючи роль просвітницького агента, училище було черговим епізодом привласнення міста імперією. Відтепер Умань була презентована на сільськогосподарських виставках у Нижньому Новгороді чи Харкові, демонструючи регіональну своєрідність, але і вбудованість в загальноімперське тіло.

19. Паломницьке містечко в Умані

вул. Пушкіна, Григорія Косинки, Володимира Мономаха, пров. Толстого

«Район Пушкіна» уманцям відомий як місце, де на єврейський Новий рік збираються хасиди-прочани з усього світу помолитись на могилі ребе Нахмана. Розташовані неподалік від центру Умані вулиці стали місцем, де за часів незалежності України поступово постав справжній «маленький Ізраїль», населений новими мешканцями міста. Упередження і непорозуміння зі старими мешканцями поступово змінюються взаємним діалогом.

20. Могила цадика Нахмана

вул. Григорія Косинки, 1

Хасидського цадика Нахмана було поховано на старому єврейському цвинтарі Умані близько 1810 р. Проща до могили померлого стала початком заснування брацлавського хасидизму. Цю традицію не зупинили радянська влада і навіть знищення цвинтаря нацистами. В незалежній Україні паломництво на могилу стало однією з найпомітніших подій суспільного життя.

21. Завод «Мегомметр»

вул. Небесної сотні, 49

Завод відкрили в другій половині 1950-х рр., в період повоєнної радянської модернізації. Розташувався він в зруйнованій під час війни єврейській дільниці – Раківці. На той час в етнічній структурі міста відбулись кардинальні зміни – з радикальним зменшенням єврейської та польської спільнот та зростанням російської присутності. Втім, національна приналежність в той час грала все меншу роль з огляду на чергове піднесення ідеї формування «радянської людини»: місто з сучасним заводом, населене радянськими людьми. Таким радянським українським містом мала стати Умань.

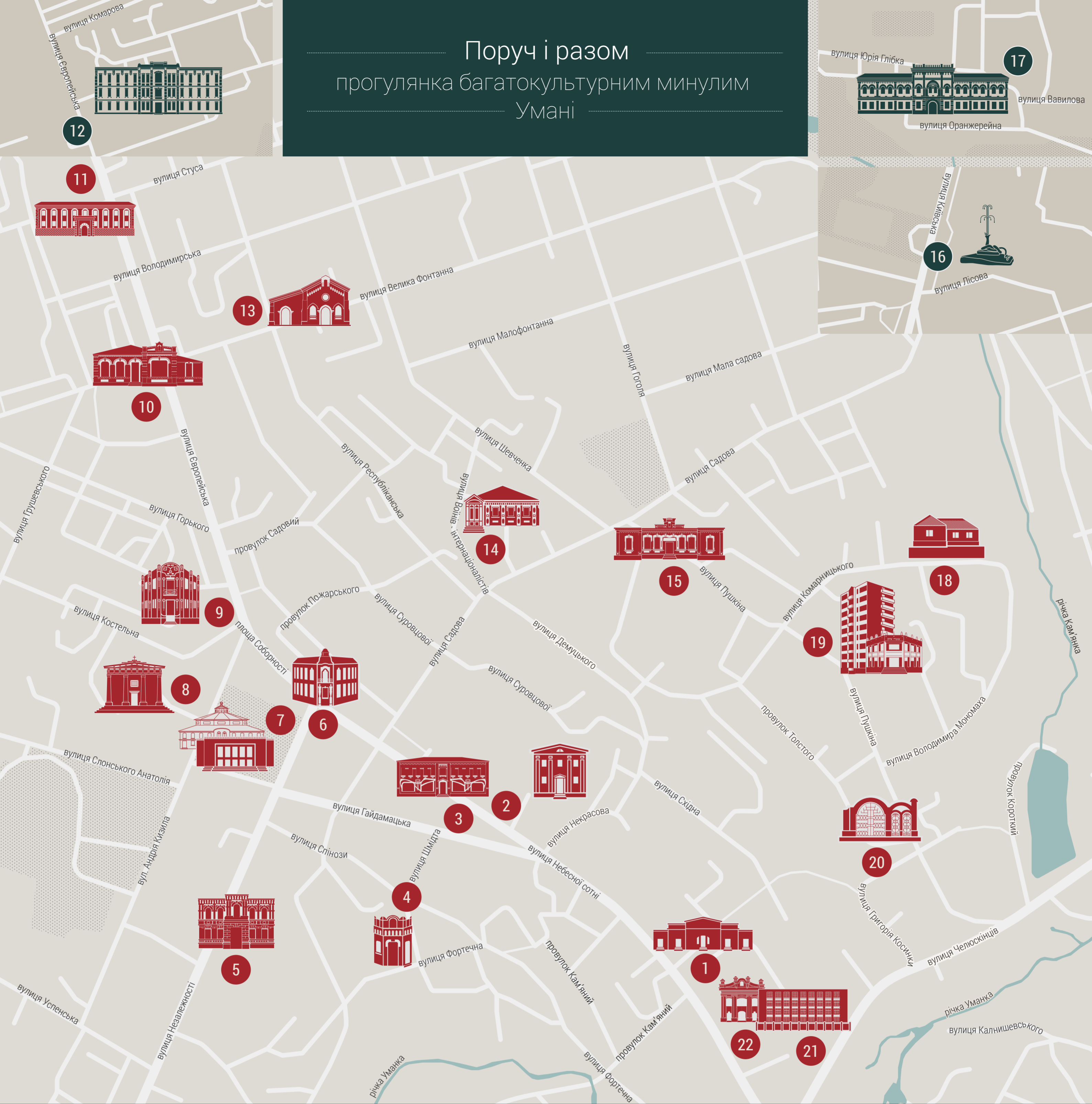
22. Велика синагога

вул. Небесної сотні, 49

Синагогу було збудовано на межі XVII - XVIII ст. Помпезна споруда синагоги була прикладом єврейського традиційного мистецтва. Тричі перебудована за своє існування, на поч. XX ст. споруда була відома як Велика хоральна синагога. Розташовуючись в старій єврейській дільниці міста, ця синагога була основною для євреїв різних релігійних напрямків і соціальних прошарків.

Поруч і разом

прогулянка багатокультурним минулим Умані

Легенда: – Існуючі об'єкти – Неіснуючі об'єкти – Об'єкти не в піший доступності – Опис на звороті

- 1** Торгові ряди
вул. Небесної сотні, 47
- 2** Василіанський монастир
вул. Небесної сотні, 31
Одну з найстаріших споруд в Умані – монастир – було збудовано в 1790 р. На той час представники уніатської церкви – василіани – розглядали свою діяльність у православному регіоні як місіонерську. Монастир став важливим освітнім та культурним центром для міста. Братія монастиря постраждала в подіях Коліївщини, а за часів Російської імперії функціонування монастиря було припинено.
- 3** Будинок Грінвальда
вул. Небесної сотні, 12
- 4** Єврейська дільниця XIX – початку XX ст.
вул. Спінози, Шмідта
- 5** Чоловіча гімназія
вул. Незалежності, 21
Гімназію було збудовано у 1889 р. Заклад, який був ключовою ланкою для вступу в університет, користувався популярністю серед мешканців міста. Серед викладацького та учнівського складу гімназії були представники різних національних спільнот – поляки, росіяни, українці. Випускниками закладу були поет Микола Бажан, дослідник фізичної культури Оскар Жаверцький.
- 6** Готель «Новосерпейський»
вул. Незалежності, 1/2
Готель було збудовано наприкінці XIX ст. у новому центрі Умані. Розвиток готельної мережі був частиною модернізації міського життя. Зміни спричинили розмивання меж між традиційними спільнотами в місті – євреями, поляками, українцями. Усталена століттями етноконфесійна структура в соціальних та економічних відносинах поступово розмивалась.
- 7** Міський театр
вул. Незалежності, 2
- 8** Костел
вул. Андрія Кизила, 2
Костел було засновано у 1826 р., незадовго до конфіскації Умані в родини Потоцьких і передачі міста під управління Російської імперії. В державі, яка

- деklarувала свою православність, римо-католицька церква та її клір зазнавали всіляких обмежень. Існуванню костелу в Умані сприяли заможні парафії, більшість яких належала до польської спільноти міста. Функціонування костелу було підірвано лише в радянський період – як через антирелігійну політику більшовиків, так і через масові репресії поляків в Умані.
- 9** Прибутковий будинок/Будинок піонерів
вул. Серпейська, 1
У прибутковому будинку, зведеному на поч. XX ст., функціонували різноманітні культурні та освітні заклади й організації. У другій пол. 1930-х рр. будівлю було передано Палацу піонерів. В роки Другої світової війни тут відбулась одна з подій Голокосту: у підвальному приміщенні нацистами було зібрано близько тисячі євреїв – старих, жінок, дітей, багато з яких померли від задухи.
- 10** Будинок Крамаренка
вул. Серпейська, 17
Дім, збудований в 1911 р., належав провідній постаті українського руху в Умані – лікарю Юрію Крамаренку. Невеличка будівля мала вишукані архітектурні форми. На момент появи будинку Крамаренко вже зарекомендував себе як відданий прихильник українського руху, натхненник драматичного гуртка. Пізніше разом із синами Крамаренко візьме активну участь у революційних подіях 1917 р. в Умані.
- 11** Повітова в'язниця
вул. Серпейська, 27
Уманську в'язницю було збудовано в сер. XIX ст. Вона стала першим спеціалізованим закладом покарання в місті. Друга половина 1930-х рр. увійшла особливим епізодом в історію цієї будівлі. Серед масових репресій в радянській Україні відбувались «національні кампанії». В Умані НКВС проводив масові арешти в рамках «польської справи». Багато уманців польського походження були заслані або вбиті.
- 12** Військові казарми
вул. Серпейська, 55
- 13** Кірха
вул. Велика фонтанна, 29
Кірху було збудовано в 1912 р. коштом уманського підприємця Альфонса Тіхтера. Кошичний баварський підданий Тіхтер більшу частину життя провів в Умані: відкривав заводи, розбудовував міську інфраструктуру.

- 14** Музей-будинок Суровцової
вул. Воїнів-інтернаціоналістів, 6
Збудований на поч. XX ст. дім належав батькові відомої української громадської діячки Надії Суровцової. Соціалістка за поглядами, Суровцова чітко обрала для себе українську ідентичність, підтримавши УНР. Після десятиліть таборів та заслання Суровцова повернулася до Умані, її старий родинний будинок, відомий як «салон уманської бабусі», знов концентрував навколо себе українське середовище.
- 15** Водолікарня
пров. Пушкіна, 2
- 16** Парк «Софіївка»
вул. Київська, 12 а
Розбудова парку розпочалась наприкінці XVIII ст. на замовлення власника міста, польського магната Станіслава Потоцького. «Софіївка» стала візитівкою Умані, затьмаривши собою всі інші польські історії міста. Польська спільнота Умані переважно складалась з представників еліти. У місті тримали свої будинки великі землевласники з навколишніх територій. Лише з приходом Російської імперії поляки мусили на початках розділити владу, а пізніше поступитись росіянам на керівних посадах. Для імперії образ поляка поступово ставав символом бунтівника. Для польської еліти Умані протистояння закінчилося конфіскаціями майна і засланнями.
- 17** Головне училище садівництва
вул. Інститутська, 4
Навчальний корпус училища було зведено у 1859 р. Перенесений з Одеси заклад отримав у своє піклування символічну для Умані «Софіївку». Виконуючи роль просвітницького агента, училище було черговим епізодом привласнення міста імперією. Відтепер Умань була презентована на сільськогосподарських виставках у Нижньому Новгороді чи Харкові, демонструючи регіональну своєрідність, але і вбудованість в загальноімперське тіло.
- 18** Будинок Івана Кулики
вул. Комарницького, 6

- 19** Паломницьке містечко в Умані
вул. Пушкіна, Григорія Косинки, Володимира Мономаха, пров. Толстого
«Район Пушкіна» уманцям відомий як місце, де на єврейський Новий рік збираються хасиди-прощани з усього світу помолитись на могилі ребе Нахмана. Розташовані неподалік від центру Умані вулиці стали місцем, де за часів незалежності України поступово постає справжній «маленький Ізраїль», населений новими мешканцями міста. Упередження і непорозуміння зі старими мешканцями поступово змінюються взаємним діалогом.
- 20** Могила цадика Нахмана
вул. Григорія Косинки, 1
Хасидського цадика Нахмана було поховано на старому єврейському цвинтарі Умані близько 1810 р. Проща до могил померлого стала початком заснування брацлавського хасидизму. Цю традицію не зростанням радянська влада і навіть знищення цвинтаря нацистами. В незалежній Україні паломництво на могилу стало однією з найпомітніших подій успішного життя.
- 21** Завод «Мегометр»
вул. Небесної сотні, 49
Завод відкрили в другій половині 1950-х рр., в період повноенної радянської модернізації. Розташований він в зруйнованій під час війни єврейській дільниці – Раківці. На той час етнічна структура міста зазнала кардинальних змін – з втратою єврейської та польської спільнот та зростанням російської присутності. Втім, в очах радянських ідеологів питання національної приналежності не мало ваги. Мешканці Умані мали перетворитись на «радянських людей», а місто – отримати сучасний завод.
- 22** Велика базарна (хоральна) синагога
вул. Небесної сотні, 49
Синагогу було збудовано на межі XVII – XVIII ст. Помпезна споруда синагоги була прикладом єврейського традиційного мистецтва. Тричі перебудована за час існування, на поч. XX ст. споруда була відома як Велика хоральна синагога. Розташовуючись в старій єврейській дільниці міста, ця синагога була основою для євреїв різних релігійних напрямків і соціальних прошарків.

Карту підготували Центр міської історії та відділ культури Уманської міської ради в межах проекту «REHERIT: спільна відповідальність за спільну спадщину» у 2020 р.

Розробка туристичного маршруту – Артем Харченко, Літературна редакція – Світлана Паламарчук. Дизайн – Оксана Нестеренко. Координація – Ірина Мацєво.

«Ця карта створена за фінансового сприяння Європейського Союзу. Її зміст належить виключно партнеру проекту REHERIT та не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу»

Відділ туризму Уманської міської ради, вул. Андрія Кизила, 3а, 2 поверх, каб. 10
tel: +38 (0474) 3-09-39
http://umantravel.com.ua/

